

EVOLUCIÓ SEMÀNTICA I GRAMATICALITZACIÓ DEL VERB *PENSAR* (SEGLES XII-XVI)

ANTONI VICENT MARTÍNEZ PÉREZ

Pròleg de Josep Martines i Sandra Montserrat

**INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA
PUBLICACIONS DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
ALACANT/VALÈNCIA 2025**

«Biblioteca Sanchis Guarner»

DIRECTOR FUNDADOR: MANUEL SANCHIS GUARNER

DIRECTOR HONORARI: ANTONI FERRANDO FRANCÉS

CONSELL EDITORIAL:

Director: Rafael Roca (Universitat de València)

Secretària científica: Caterina Martínez (Universitat d'Alacant)

Vocals: Jordi Antolí (Lingüística Diacrònica i Dialectologia - Universitat d'Alacant), Maria Josep Cuenca (Lingüística Sincrònica - Universitat de València), Joan Mahiques (Literatura Medieval i Moderna - Universitat Jaume I), Elena Sánchez (Lingüística Aplicada - Universitat d'Alacant), Vicent Simbor (Literatura Contemporània - Universitat de València)

CONSELL CIENTÍFIC:

Annamaria Babbi (Universit  di Verona), Maria Teresa Cabré (Institut d'Estudis Catalans), Dominique de Courcelles (Centre National de la Recherche Scientifique, Paris), Gabriel Ensenyat (Universitat de les Illes Balears, Societat Arqueol gica Lul·liana), Jordi Ginebra (Universitat Rovira i Virgili), M nica Güell (Universit  Paris-Sorbone), Maria Rosa Lloret (Universitat de Barcelona, AILLC), Juan Carlos Moreno Cabrera (Universidad Complutense de Madrid), Hans Ingo Radatz (Bamberg Universit t, ACA), Patrizio Rigobon (Universit  Ca'Foscari Venezia, AISC), Flocel Sabaté (Universitat de Lleida), Beatrice Schmid (Universit t Basel).

Primera edició, desembre de 2025

  Antoni Vicent Martínez Pérez, 2025

  D'aquesta edició, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

Correcció i maquetació: Josep Miquel Manzanaro i Pedro Ignacio Gregorio

ISBN en paper: 978-84-9133-839-0

ISBN en PDF: 978-84-9133-840-6

<http://doi.org/10.7203/PUV-OA-9788491338406>

Dipòsit legal: V-4784-2025

Impr s a Safekat, SL

*Aquest llibre és el fruit de la tesi doctoral que vaig defensar
l'any 2024 a la Universitat d'Alacant. No hauria estat
possible sense la complicitat de moltes persones, a les
quals vull expressar el més profund agraïment*

*A Maribel Guardiola, Jordi Suïls i Antoni Ferrando,
pels seus comentaris enriquidors i la seua mirada constructiva,
que han contribuït a fer d'aquest treball una obra més sòlida*

*A Sandra Montserrat i Josep Martines,
per la seua paciència, saviesa i afecte*

A la meua família, pel suport incondicional

A Ivana, per ser-hi sempre

Símbols, abreviatures i convencions utilitzats¹

(a) Semàntica

Atributs: ‘Formar en la ment [una idea, un judici]’.

Conceptes o categories cognitives: [PENSAR].

Correlació bàsica: ‘potencialitat > actualitat’.

Enumeració dels valors: marquem entre claudàtors el nucli semàntic en xifres romanes seguit del número del valor, en xifres aràbigues: [I.V3].

Evoluciona a: ‘pesar’ > ‘sospesar mentalment’.

Formulació de les inferències: partim de Radden (2013) i Peirsman & Geeraerts (2006): +[X ES VA DISPOSAR A FER α]+ (X = participant en l’acte comunicatiu; α = focus sobre el qual gira l’acció, definit en cada cas).

Metàfora i metonímia: +PART-TOT+.

Papers temàtics: PENSADOR, ASSUMPTE, ACTOR...

Prové de: *cuidar* < COGITO.

(b) Sintaxi

Formulació de les construccions: <*pensar de* + INF>

CD = complement directe; CI = complement indirecte; CRÈG = complement de règim verbal; GER = gerundi; INF = infinitiu; INT = interrogatiu; SADJ = sintagma adjectival; SADV = sintagma adverbial; SN = sintagma nominal; v = verb.

(c) Exemples

Les citacions d’exemples extretes del corpus van separades del cos del text i numerades entre parèntesis per tal d’identificar-les.

La cursiva serveix dins els exemples per a remarcar els mots que ens ocupen en cada cas i el subratllat serveix per a marcar el context rellevant per a interpretar l’enunciat.

1/ 2/ (darrere un segle): primera o segona meitat del segle.

1. Adaptat d’Ungerer i Schmid (2006, p. ix).

(d) Corpus

Per als resultats del corpus, fem referència a les ocurrències o freqüència absoluta (f_i) i a la freqüència relativa (h_i) per milió de mots.

Per a la identificació dels exemples del CICA, emprem les claus de citació del CICA amb el format (*Clau de citació*: pàgina, línia).

L'annex 1 especifica a quins autors i a quines edicions remetem, respectivament.

En la tipologia textual del CICA usem les abreviacions següents: A-Prosa de ficció; B-Cròniques i obres historiogràfiques; C-Obres religioses i morals; D-Prosa cancelleresca; E-Textos administratius; F-Textos jurídics; G-Llibres de cort; H-Textos científics i tècnics; I-Epistolaris i dietaris; J-Poesia; L-Obres gramaticals i lexicogràfiques.

Per a la identificació dels exemples que no procedisquen de corpus, remetem a la referència bibliogràfica corresponent.

Sumari

Pròleg	13
1. Introducció.....	17
1.1 Estructura del llibre	20
1.2 Objectius	21
1.3 Metodologia i corpus.....	22
1.4 Marc teòric	26
1. 4.1 Inferència invitada, context pont i metonímia	26
1. 4.2 Subjectivació i intersubjectivació	30
1. 4.3 La Gramàtica de Construccions Cognitiva i el concepte de construcció	32
1. 4.4 Perífrasi verbal, auxiliació i construccionaltització	34
1. 4.5 La modalitat de l'acció i les funcions semàntiques dels arguments verbals	37
2. Caracterització i orígens del verb <i>pensar</i>.....	41
2.1 Caracterització de <i>pensar</i> entre els verbs mentals de cognició.....	41
2.2 L'expressió de [PENSAR] en català entre els segles XII i XVI	47
2.2.1 <i>Pensar</i>	48
2.2.2 <i>Cogitar</i>	57
2.2.3 <i>Cuidar</i>	64
2.3 <i>Pensar</i> en contacte amb <i>cogitar</i> i <i>cuidar</i>	72

3. Estructura semàntica del verb <i>pensar</i>.....	81
3.1 <i>Pensar</i> en català (segles XIII-XVI).....	83
3.1.1 Nucli I: valors mentals cognitius	86
3.1.1.1 Nucli I: valors mentals cognitius.....	86
3.1.1.2 Nucli Ia: valors mentals de cognició, del subtipus <i>coneixement</i>	98
3.1.1.3 Nucli Ib: valors mentals de cognició, del subtipus <i>creença</i>	117
3.1.2 Nucli II: valors mentals no cognitius.....	132
3.1.2.1 Nucli IIa: valors mentals, del subtipus <i>percepció</i> ..	132
3.1.2.2 Nucli IIb: valors mentals, del subtipus <i>sensació</i> ..	135
3.1.2.3 Nucli IIc: valors mentals, del subtipus <i>elecció</i> ..	138
3.1.3 Nucli III: valors no mentals	140
3.1.4 Freqüència dels significats de <i>pensar</i>	149
4. La construccionalització de <i>pensar</i>.....	155
4.1 Construccions amb <i>pensar</i> a la Romània antiga i actual.....	156
4.1.1 Perífrasi narrativoaspectual	157
4.1.2 Perífrasi modal intencional.....	160
4.1.3 Perífrasi aspectual prospectiva	164
4.2 Construccions amb <i>pensar</i> en català: estat de la qüestió	170
4.3 Origen i fixació de < <i>pensar</i> (<i>de</i>) + infinitiu>.....	171
4.3.1 Perífrasi narrativoaspectual	173
4.3.2 Perífrasi modal intencional.....	193
4.3.3 Perífrasi aspectual prospectiva	205
4.4 Les construccions amb <i>pensar</i> són perifràstiques?	222
Conclusions	227
Referències bibliogràfiques.....	231
Annex I: Referències de les obres del Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA) citades	255

Pròleg

Un llibre sobre una paraula corrent?, sobre el verb *pensar*? Sí: els mots bàsics i els conceptes que s'hi associen, els de cada dia, estotgen tresors preciosos. Solen fer de magma primigeni en la construcció del significat i en la constant recreació de la gramàtica. Verbs com ara *anar*, *venir*, *arribar*, *fer*, *haver*, *voler*, *posar*, *veure*..., imprescindibles en el parlar de cada dia i associats a nocions fonamentals com el moviment, l'activitat, la possessió, la voluntat, la localització espacial, la percepció visual, poden passar desapercebuts per corrents, per utilitaris. Són, tanmateix, peces fonamentals en la conceptualització i en l'expressió lingüística de l'espai i del temps, de l'aspecte verbal, del canvi d'estat, de la modalització o de l'evidencialitat.

El llenguatge, fins no fa gaire, havia estat entès fonamentalment, i quasi exclusivament, com a capacitat humana d'exercir la comunicació amb paraules. Sobretot per mitjà de la lingüística d'orientació cognitiva, s'ha recuperat una altra manera d'entendre el llenguatge i ha estat posada a la vora d'aquesta funció comunicativa: el llenguatge com a eina de comprensió del món. Els mots, i en general qualsevol símbol lingüístic, com a evocadors dels conceptes, de les representacions del món que han bastit els parlants, membres d'un grup cultural; com a resposta a l'etern interrogant que acompanya l'ésser humà i que, al capdavant, el defineix: «Què és això?».

Antoni Martínez es capbussa en aquest llibre, *Evolució semàntica i gramaticalització del verb pensar (segles XII-XVI)*, precisament en un d'aquests conceptes essencials: la comprensió de l'activitat mental, del pensament. La ment permet d'interrogar-nos sobre el seu funcionalment:

podem observar-la; podem contemplar el nostre propi curs de les idees; això que ocorre quan dialoguem i l'altre interlocutor som nosaltres mateixos; això que ocorre quan, com per art d'encanteri, ens ve, ens sorgeix una idea, trobem una solució per a un problema...

El *Diccionari Alcover-Moll* ofereix una definició de *pensar* que frega la poesia: «Formar idees; concebre en l'enteniment; exercir l'enteniment, la facultat de concebre, de jutjar, d'inferir». Si el concepte de pensar ens acompanya potser des del mateix moment en què degué sorgir l'espurna del pensament en l'espècie humana, aquest verb, aquesta bella paraula, *pensar*, ja compareix en el català dels primers textos. Heretada del llatí *PENSO*, és un exemple excel·lent d'aquesta utilitat cognitiva del llenguatge a què ens referim: des del sentit inicial, experiencial i quotidià, de 'pesar', havia començat a fer ja en llatí les primeres passes cap a la conceptualització del pensament.

Aquest llibre excel·lent mena el lector pel llarg viatge de *pensar* i algun altre verb sinònim des de les primeres atestacions en el català primitiu fins a la primèria de l'edat moderna. I ho fa amb la fermesa que li confereixen les eines de, per una banda, la semàntica diacrònica cognitiva, específicament la Teoria del Prototipus (Geeraerts, 1997) i la Teoria de la Inferència Invitada del Canvi Semàntic, que recolza, al seu torn, sobre el paper de la subjectivació i la intersubjectivació en el procés de construcció del significat (Traugott, 2017; Traugott & Dasher, 2002); i, de l'altra, sense eixir-se'n de l'àmbit del cognitivisme, la Gramàtica de Construccions (Goldberg, 1995, 2006; Goldberg & Suttle, 2010; Hilpert, 2014; Hoffmann & Trousdale, 2013). Damunt aquests dos fers fonaments, presentats sintèticament en el capítol primer del llibre, Antoni Martínez ha elaborat un estudi detallat i acurat de l'evolució semàntica de *pensar* i dos altres sinònims històrics, *cogitar* i *cuidar*. Aquest estudi comença en el capítol segon del llibre amb la descripció dels orígens etimològics llatins i els vincles semàntics entre els tres verbs. Continua, en el capítol tercer, amb una aprofundida anàlisi de l'estructura semàntica i de l'evolució de *pensar* fins a l'edat moderna, una anàlisi fonamentada en milers d'ocurrències de *pensar* extretes del corpus textual medieval i del corpus de l'edat moderna.

El capítol quart ofereix l'estudi del procés de gramaticalització del verb *pensar* i el sorgiment de construccions perifràstiques. Si van plens de novetats els tres capítols anteriors, aquest darrer és probablement un

dels més complexos conceptualment i dels més farcits de dades que obrin vies d'interpretació noves.

Tot el llibre està amerat d'una voluntat de claredat i de precisió en l'exposició i en l'anàlisi. L'autor ha fet seues les eines teòriques i se'n serveix sense esclavatges. La tria, la classificació i l'explicació dels exemples és magistral. Per acabar-ho d'adobar, sempre que ha estat possible, la interpretació dels materials ha estat acompanyada de dades expressades en gràfiques, en taules, en índexs de freqüència i percentatges. Hi ha l'anhel d'acostar la lingüística al rigor de la quantificació científica.

Per ventura una de les aportacions més importants d'aquest estudi ha estat la capacitat de conjuminar l'anàlisi semàntica en sentit, diguem-ne, més estricte, amb l'estudi del procés de gramaticalització. Tot i que, per pura necessitat expositiva, tots dos aspectes ocupen capítols diferents del llibre, el lector adverteix clarament la imbricació íntima que hi ha entre l'evolució del significat i els canvis construccionals. No és menys remarcable el paper que pren al llibre l'estudi dels contextos d'ús com a bressol on actuen la inferència, la metonímia, la subjectivació i la intersubjectivació.

Aquest estudi s'ha gestat i s'ha dut a terme dins una línia de recerca en semàntica diacrònica cognitiva encetada ja fa anys dins el Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant. Són diversos els fruits saborosos que han sorgit des de la primeria d'aquest tercer mil·lenni en aquest grup d'investigació i que han vist la llum precisament dins aquesta «Biblioteca Sanchis Guarner» de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana. Siga'ns permès de congratular-nos que ha estat precisament en aquesta col·lecció on apareix el llibre d'Antoni Martínez que hem tingut l'honor de prologar.

JOSEP MARTINES

Universitat d'Alacant

SANDRA MONTSERRAT

Universitat d'Alacant